

Rolf Edberg och hans författarskap

”Den fruktan jag har känt när jag sett mot branterna har varit en fruktan för att komma att tillhöra de levande döda, de som är färdiga med allt och vet allt. Att leva måste vara att söka, pröva, upptäcka och begrunda - och kanta sin väg med försiktiga kanske.”

Citatet fångar något som var väsentligt i Rolf Edbergs liv – den ständiga aptiten på nya insikter om människan, samhället och naturen. Men det rymmer också en maning till begrundan och varsamhet – sökande och forskning har både sidor och vrångsidor.

Rolf Edberg föddes 1912 och växte upp i Värmland. Han gick i skolan i Filipstad ”med svårartad läshunger, dito skrivklåda och en känsla för naturen som en nära anförvant.” Med tiden tog Edberg plats som Sveriges yngste chefredaktör, yngste riksdagsman och yngste delegat till Europarådet. Han var delegat i internationella nedrustningsförhandlingar, inspiratör till Stockholmskonferensen om den mänskliga miljön och författare till ett fyrtiotal banbrytande böcker om miljö- och utvecklingsfrågor som har sålts i hundratusentals exemplar på ett tiotal språk.

*

Rolf Edberg var tidigt engagerad i fredsfrågan. I riksdagen opponerade han sig bestämt mot de tyska trupptågen och som chefredaktör för Östgöten drev han öppet en stark och rättfram antinazistisk linje.

Efter kriget följde internationella uppdrag, en ny plats i riksdagen och ett decennium som redaktör för Ny Tid i Göteborg. En fråga som engagerade starkt på femtiotalet var den Nordiska passunionen. Som initiativtagare drev Edberg en utredning som landade i att de nordiska folken kunde närma sig varandra avsevärt.

I Europarådet hörde Edberg tysk-fransosen Robert Schuman lägga fram den plan om en kol- och stålunion som idag har landat i ett EU med 25 medlemsländer. Engagemanget för ett enat Europa var starkt livet igenom – från en uppsats som tog ställning för ”Europas förenta stater” 1930 och Öppna grindarna 1952, till debattböckerna På tröskeln till EU och Därför Europa på nittioalet. Efter murens fall blev ett svenskt EU-medlemskap ett viktigt projekt, i första hand för fredens skull, men också för att sätta Östeuropa på fötter och för att lösa internationella miljöfrågor. Frågan om passunionen i Norden aktualiserades åter på 90-talet och Edbergs inlägg i debatten blev Så var det 1905... och så 1945.

Inom FN:s ram ledde Edberg den svenska delegationen vid nedrustningsförhandlingar i Genève och i sin första stora bok, Spillran av ett moln från 1966, ägnade Edberg det första kapitlet åt mänsklighetens nukleära Damoklessvärd. Ett par decennier senare, strax innan muren föll, inledde Edberg en öst-västlig dialog med den ryske ekologen Alexej Jablov som resulterade i boken Söndag är för sent, vilken tiotalet år senare följdes upp med en ny dialog. Edberg menade ingalunda att kärnvapenhotet helt försvann med kalla kriget, däremot att det tog annan form.

Så långt freds- och europafrågorna.

*

Mest känd blev Rolf Edberg som en författare som kunde skildra globala miljö- och utvecklingsfrågor med en vetenskaplig och litterär kraft som få andra. 1996 fick Rolf Edberg Selma Lagerlöfpriset för en ”ekosofisk pionjärgärning, genomförd i ett engagerande författarskap, där med lysande stilkonst och under etiskt allvar han på förnyande sätt formulerar förhållandet mellan människan och Jorden, vårt hem i kosmos.”

Edbergs ekosofiska tankar utvecklades under en tids sjukdom på 1950-talet och formulerades då han var ambassadör i Norge i *Spillran av ett moln*. Boken innebar ett genombrott och fick goda recensioner och en stor läsekrets av forskare och lekmän i Sverige och USA.

Det står klart att Edberg var en tidig väckarklocka. Redan på 1960-talet lyfte han fram flera av de miljö- och utvecklingsfrågor som ännu debatteras. Parallellt med författarskapet arbetade Edberg som landshövding i Värmland, bland annat med miljöfrågor som vattenföroreningar i Väneren och ökad naturvårdshänsyn i skogsbruket. Under 80-talet förde Edberg fram förslagen på först en framtids- och miljöminister, sedan ett miljödepartement. Rolf Edberg var också en viktig inspiratör till den svenska FN-delegationens beslut att lägga förslag om FN:s Stockholmskonferens om den mänskliga miljön. Konferensen ägde rum 1972 och antog Stockholmsdeklarationen och bildade FN:s miljöprogram UNEP. Centrala inslag i dagens miljöpolitik rörande ekologisk omställning och gröna jobb förespråkades tidigt av Edberg och han lyfte frågan om ett globalt ekologiskt säkerhetsråd.

I boken *Socialdemokraterna och miljöfrågan* pekar forskaren Jonas Anshelm på Edbergs betydelse dels för att ”ett ekologiskt betraktelsesätt [fick] något av ett genombrott i det allmänna medvetandet i Sverige”, dels för broderskapsrörelsens miljöengagemang. Anshelm menar att Edbergs tankar successivt spelade en större roll när socialdemokraterna och den allmänna opinionen mognade i miljöfrågan.

*

Spillran av ett moln behandlade såväl befolknings- och konsumtionsexplosionens följder för människan och naturen, som kärnvapenhotet och innehöll centrala drag i Edbergs världsbild och civilisationskritik. Boken slog an en grundläggande hållning som med tiden och, inte minst murens fall och miljöproblemens utveckling, utvecklades i *Vid trädets fot*, *Brev till Columbus*, *Dalens Ande*, *Droppar av vatten*, *droppar av år*, *Årsbarn med Plejaderna*, *Söndag är för sent*, *Och havet vilar aldrig*, samt den postuma *Så länge skogen växer*.

Edbergs författarskap genomsyras av tanken att människan är en del av naturen på jorden och i kosmos. Insikten att mänskligheten är ”årsbarn med Plejaderna” och bilderna från rymdresor förmedlar manar till en ödmjuk hållning menar Edberg. I *Spillran* skrev han:

”Där de blå bergen. Nedanför dem en hinna penslad över kontinenterna, så tunn att inte den finaste pensel skulle kunna dra dess motsvarighet på någon glob. --- Men denna hinna är betingelsen och hemvistet för vad vi innefattar i begreppet organiskt liv... Det är här vi stundom grips av en högtidlig yra över att vara till, av andakt inför den sköna tavla som naturen målat över hinnan. Här är människohemmet: med klotets heta död under oss och rymdens kalla över oss. Ett marginalhem för marginalvarer.”

Det gemensamma ursprunget och samhörigheten får som följd att ”gradera olika livsformer i högre eller lägre blir ... kvalificerat meningslöst... Om varje livsform har sin funktion i samspelet, blir tillvaron fattigare när en livsform trängs tillbaka och mångfalden minskar...” Dessa tankar står på en biocentrisk grund där naturen har ett egenvärde som ska respekteras. Det sanna mänskliga kraftprovet är inte att behärska andra arter, utan att behärska människans hybris, däribland hennes användning av teknik.

”Det har också sagts om dinosaurierna att de började med en viskning och slutade med en bang”, skrev Edberg angående frågan om dinosauriernas tillbakagång berodde på ett asteroidnedslag eller på att de var alltför specialiserade för att överleva klimatförändringar. Han tog därmed upp frågan om även människan är överspecialiserad och storhjärnan, med tekniken som dess förlängda arm, för tung att bära: Möjliggör den kulturella evolutionens enorma kunskapsbank – lagrad i handlag, storhjärnor och bibliotek – att människan kliver över apokalypsens branter till följd av bristande visdom?

I ett idéhistoriskt sammanhang är Edberg inte ensam om att ställa frågan. Redan Aristoteles diskuterade svårigheten att förena de två kunskapsformerna episteme (den exakta kunskapen om världen) och techne (det praktiska kunnandet), med phronesis, dvs visdomen och den moraliska färdigheten. I likhet med forskaren Lynn White Jr. ansåg Edberg att den judiskt-kristna uppmaningen att människan ska lägga jorden under sig har bidragit till hennes herravälde över naturen. Filosofen George Henrik von Wright har instämt och även påpekat att när arvet från upplysningen småningom landade i den industriella revolutionen tog våldtänken på naturen fart på riktigt. Enligt von Wright har alliansen mellan vetenskap och teknologi resulterat i ett ”teknologiskt imperativ” som skapar nya behov, där värderationalitet ofta viker för teknisk rationalitet utan särskilt mycket phronesis. Till följd av denna utveckling och en tilltagande sekularisering och alienering från naturen, uppstår med tiden ett slags värdetomrum, som den moderna människan tenderar att fylla med konsumtionsupplevelser, menar von Wright.

Edberg gick inte alltid så långt i sin civilisationskritik, men redan i Vårt behov av helhetssyn från 1975, pekade han på ”den ödesdigra dualismen” som med tiden förde människan till ”hybrisens höjder, där hon föranleddes tro att hon kunde behärska allt annat i skapelsen”, och på grund av en ”okänslig teknologi” förlorade ”den ömsinnet för tingen och den vördnad för det hela, som är förutsättningen för en tillvaro på jordens villkor.” Människan är i färd med att förverkliga myten om Ikaros och står i valet mellan självförgörelse och självförverkligande, menade Edberg.

*

Mot denna bakgrund kan man tro att Edberg såg pessimistiskt på framtiden och teknikens möjligheter. Men Edberg var optimist. I Brev till Columbus, där Edberg gör upp med kolonialmakternas brutaliteter genom seklerna, skrev han:

”Det har hunnit bli sent på jorden ... men ännu inte för sent: om vi bestämmer oss för att leva på jordens villkor. --- Vårt nu är nästa generations gårdag, och den framtid som blir nästa generations nu kommer att präglas av våra låtanden och underlåtanden i dag – liksom vårt eget nu är en del av ett mönster som började vävas i ett längesedan.”

I samma bok visar Edberg på en i grunden positiv inställningen till teknikens möjligheter:

”Naturligtvis kan vi inte undvara tekniken, lika lite som vi kan kvitta oss från de kunskaper som vi förvärvat. Vår eventuella framtid finns inrymd i frågan, hur vi begagnar våra kunskaper och vår teknik. Vad vi har anledning att fukta är en teknik utan syftemål, som vårdslöst och vettlöst möblerar om i naturen.”

I Det stora mönstret, som var Rolf Edbergs installationstal vid doktorspromoveringen på Göteborgs universitet 1974, utvecklade han sin syn på teknik och vetenskap. Edberg pläderade för forskarens samhällsansvar och att det behövs en återförening av förnuft och känsla och en brygga mellan forskare och beslutsfattare. Ett stänk phronesis krävs om människan i samhällsbygget ska kunna brygga över klyftan mellan The Two Cultures, dvs naturvetenskap och humaniora, som C. P. Snow skrev om 1959.

En sådan phronesisk hållning måste få ett större genomslag, menade Edberg. Det behövs en ny moral på ekosofisk grund – en ”etik som endast omfattar människornas inbördes förhållanden [är]... endast halv”. Tre nyckelord som jag tror kan karaktärisera Edbergs budskap är besinning, ödmjukhet och respekt: besinning av människans behov, ödmjukhet inför helheten i naturen och andra kulturyttringar, och respekt för människan och andra arter, i dag och i morgon. Som utforskare av världen ville Edberg att människan ska se sin roll i naturen, i de kosmologiska och historiska helheterna, och ödmjukt ta ett större ansvar för sina gärningar. Rymdspillran Jorden måste upprätthållas som ”en beboelig värld” och Ungdomen måste ges en chans, som Edberg skrev redan 1939 .

Det förutsätter en ”inlevelse på ett djupare plan ... och ... förståelse för människans innersta och djupaste behov”. Det kräver även omprövning och självprövning, ty människan ”är sin egen gåta. I allt sitt forskande är det ytterst något av sin egen identitet hon söker. Även när vi jagar stjärnornas gåtor eller borrar oss ner i materiens innersta söker vi i viss mening oss själva”, skrev Edberg i Det stora mönstret.

Den bok som blev Edbergs sista, Så länge skogen växer, avslutas:

”Det är det viktiga för individen: aldrig känna sig färdig, alltid vara öppen för något nytt. Att inte ta något för givet, att ständigt ifrågasätta.

Få tänkare bjuder så rika texter på det temat som Rolf Edberg. Hans författarskap präglas av den fina livshållning han i Årsbarn med Plejaderna i all ödmjukhet gjorde till sin egen: ”Det är sökandet som är vårt största äventyr.”